

Fig. 1. Nordre halvdel af kor og apsis set fra vest. I forgrunden til højre gravsten nr. 1 (s. 3337), til venstre spor af \dagger korstole (s. 3335). I baggrunden højalterbordet (s. 3335). Erik Skov fot. 1961. - *North half of the chancel and apse seen from the west. In the foreground, on the right, tombstone no. 1; on the left, traces of \dagger choir stalls. In the background, the high altar.*

KALUNDBORG \dagger KLOSTERKIRKE

Franciskanerklostret grundlagdes ifølge ordenens historiker Peder Olsen (\dagger o. 1570) ikke længe efter 1237 af Jacob Sunesens datter, fru Ingegerd af Regenstein, der desuden støttede oprettelsen af konventer i København, Roskilde og Næstved.¹ *Klosterkirken* indviedes 1279 af Roskildebispen Stig Nielsen,² og samme år afholdtes provincialkapitel for de nordiske gråbrødre i Kalundborg.³ Pave Innocens VI gav 1361 Valdemar Atterdag tilladelse til at flytte franciskaner-

klostret.⁴ Vi får her at vide, at klostret lå nær ved borgen, dog uden for befæstningens indhegning, og at netop denne beliggenhed var baggrund for kongens ønske om at få konventet flyttet. Dette er dog næppe sket. Klosteret synes i 1490'erne at være blevet beskadiget, muligvis ved en bybrand 1495. I hvert fald gav paven 1497 tilladelse til, at franciskanerne måtte blive boende i deres kloster, skønt deres adkomstbreve var bortkommet, da deres hus blev ødelagt.⁵

Fig. 2-3. Aftryk af segl fra franciskanerklostret (s. 3328). 2. Konventssegl, 1400'rne. 3. Klosterforstandersegl, 1500'rne. Efter H. Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886. - *Impressions of seals from the Franciscan monastery. 2. Monastery seal, 15th century. 3. The Superior's seal, 16th century. After H. Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886.*

Klostrets indtægter måtte i overensstemmelse med franciskanerordenens fattigdomsidealer alene bestå af de troendes gaver,⁶ men også jordejendom blev overdraget til klostret.⁷ Forbudet mod besiddelse af fast ejendom overholdtes ikke så strengt i 1400'rne af konventualerne, men efter et mislykket reformforsøg i århundredets slutning,⁸ indførtes observansen dog 1517,⁹ hvorefter klostrets ejendom afhændedes.¹⁰

1532 blev brødrene fordrevet,¹¹ og bygningerne indgik herefter i Kalundborg slot som ladegård frem til 1700'nes midte, da hele komplekset nyopførtes.¹² Den endnu bevarede hovedbygning på klostertomtens vestre del, siden 1907 benævnt Kålund kloster, opførtes 1751-52 af Chr. Lerche, mens de øst herfor liggende avlsbygninger, der var genopført 1806-10 efter en brand, blev nedrevet 1949.¹³ Klosters sidste guardein, Melchior Jensen, blev senere sognepræst i byen, provst i Ars herred og sognepræst i Raklev (s. 1375).

Hvilken helgen gråbrødrenes kirke var indviet til, vides ikke.¹⁴ Af klosterkirkens *altre* har vi efterretning om ét viet S. Katarina.¹⁵

Klostrets kirkegård nævnes flere gange i 1400'rne, hvor det kongelige retterting trådte sammen på denne under linden og afsagde domme.¹⁶

Fra klostret kendes aftryk af to *seglstamper* (fig. 2-3). 1) 1400'rne? Konventssegl, spidsovalt, 3,9x2,4 cm. Viser en gejstlig person stående foran et alter. Omskrift med majuskler: »S(igillum) fr(atrv)m minorvm Kalendeborg« (Segl for de små brødre i Kalundborg). Kendes i aftryk fra 9. april 1518.¹⁷

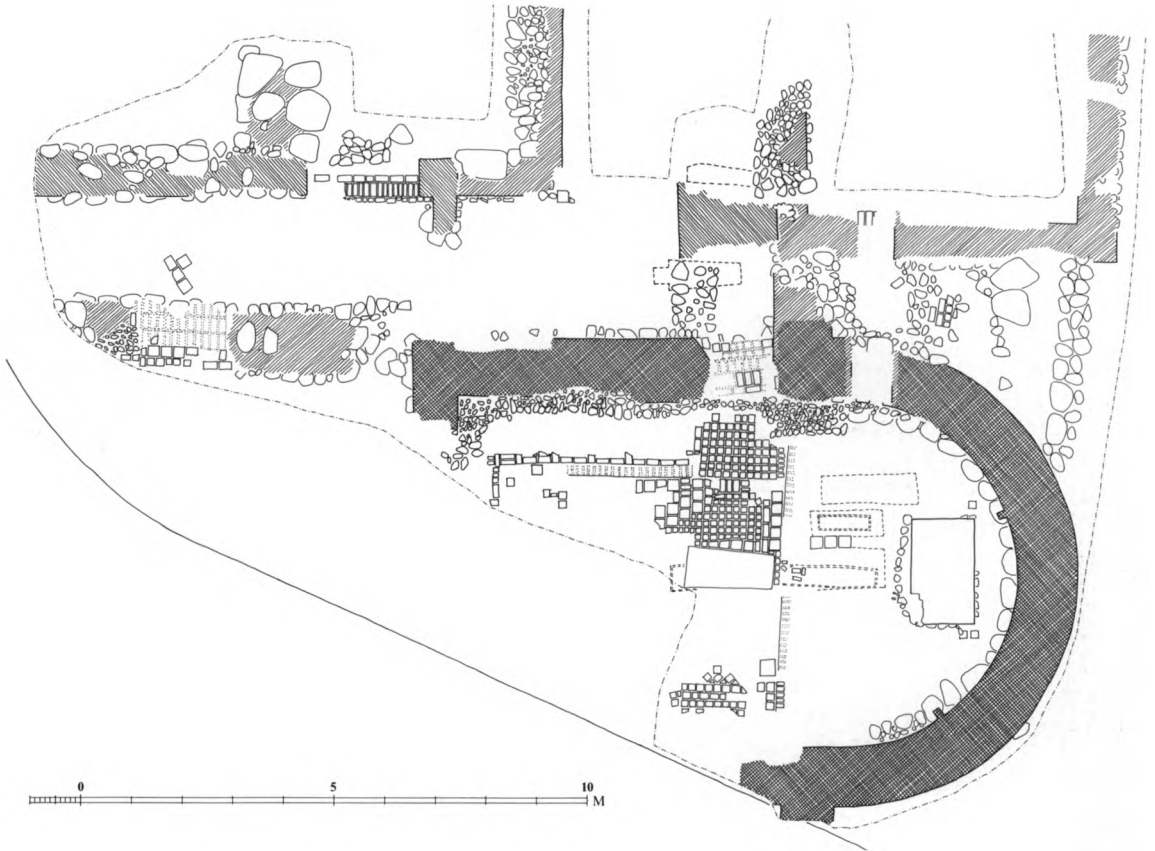
2) 1500'rne. Klosterforstandersegl, cirkulært, tv. 2,4 cm. Bomærke. Indskriften afslidt. Seglet tilhørte Christian Pedersen, borger i Kalundborg og forstander for gråbrødreklostret; kendes i aftryk fra 9. april 1518.¹⁸

Arkæologiske undersøgelser. 1948 registreredes ved kloakering i Klosterparkvej flere murstrækninger, der senere har kunnet identificeres som dele af kirkens vestgavl og nordmur samt søndre korsgang. En mindre prøveundersøgelse 1960 på arealet syd for søndre længe af de 1949 nedrevne avlsbygninger berørte kun kirkegårdsområdet syd for kirkens kor og skib. 1961 muliggjorde anlæg af have foran det nyopførte bibliotek en frilæggelse af hovedparten af kirkens kor og apsis samt dele af skibets nordmur; desuden frilagdes stort set hele østfløjen samt de tilhørende klostergange i øst og syd. 1964 afdækkedes i fortovet ved Klosterparkvej s. vestside, foran hovedbygningen til Kålund kloster, rester af klostrets nord- og vestfløj med tilknyttede korsgange, og væsentlige dele af disse fløje registreredes under hovedbygningen efter dens brand 1975.

Møntfund og andre arkæologiske fund. I forbindelse med de nævnte undersøgelser af klostrets kirke og den tilhørende kirkegård, navnlig 1960 og 1961, er der gjort en række fund. I korgulvet fremkom en Erik af Pommern kobbersterling.¹⁹ Bygningsrester i form af *profilsten, *gulvfliser og *tagsten omtales i forbindelse med bygningsbeskrivelsen og gravfundene, to *gravsværd og en *rosenkrans, under begravelserne. En række *fund fra prøvegravningen 1960, der ikke sikkert kan knyttes til klostret, er udeladt.²⁰

Gråbrødreklostret indtog en central plads i det middelalderlige bybillede umiddelbart nord for det nu ligeledes nedrevne Kalundborg slot.²¹ Den nuværende Lindegade, der ligger i forlængelse af hovedfærdselsåren gennem »nederbyen«, Kordilgade, må have passeret tæt syd for klostret mellem dette og voldgraven og udgjorde forbindelsen til »højbyen«. Nord for bygningskomplekset lå bydelens sognekirke, †S. Olai (s. 3303), og mod vest brede Munkesøens vandspejl sig.

Afgrænsningen af klosterområdet kendes ikke. Mod øst dannede S. Olai gade formentlig skel; en murstrækning, der forud for en arkæologisk undersøgelse 1961 afdækkedes langs gaden vestside, kan hidrøre fra klostret, men er dog snarere af yngre dato.²² I syd kan Valdemar Atterdags voldsomme udbygning af slottet, jfr. planerne om flytning af klostret, have medført ændringer af klostrets afgrænsning og den ovennævnte vejstrækning. Fund af begravelser, der 1914 og senere er afdækket i det aktuelle om-

råde, viser, at klostrets *kirkegård* har ligget på arealerne syd og øst for klostret, ligesom også klostergården har tjent som gravplads (jfr. s. 3337).

BYGNING

I sin slutfase var klostret et regulært, firefløjet anlæg med kirken i syd; men de stedfundne undersøgelser har vist, at udformningen var et resultat af talrige ændringer og tilføjelser. Kompleksets ældste del udgjordes af kirkens apsis og kor, der sandsynligvis er opført ved midten af 1200'rne; fuldt udbygget er klostret og kirken næppe blevet før hen mod middelalderens slutning; sidstnævnte bestod da af apsis, kor og skib med klostergang langs nordsiden og muligvis med et sideskib knyttet til skibets sydside. Kirkens orientering afveg kraftigt mod nord.

Kor og apsis udgjorde uden tvivl den ældste del af såvel kirken som klostret i øvrigt.²³ Koret var omtrent kvadratisk med en udvendig bredde på 8,9 m og en længde på 8,5 m. Hertil sluttede sig i øst en halvcirkulær apsis i korets fulde bredde.²⁴ Det undersøgte murværk var opført som kassemur af munkesten i omtrent regelmæssigt munkeskifte med en kerne af brokker, små marksten og mørtel. Murene hvilede på et fundament af rå marksten uden bindemiddel. Apsiden var stedvis bevaret i to til tre skifters højde, mens der af korets nordmur kun forefandt mindre partier af facademurværket.²⁵ Der konstateredes ingen spor af sokkel, men den lave højde af det bevarede murværk udelukker ikke tilstedeværelsen af en sådan. En af de

Fig. 5. Kloakudgravning i Klosterparkvej set fra syd. I forgrunden skibets nordmur (s. 3332), bagved nordmuren i søndre korsgang (s. 3332). Stadsbygmesteren i Kalundborg fot. 1948. - *Drainage trench in Klosterparkvej seen from the south. In the foreground, the north wall of the nave; and behind, the north wall in the south cloister.*

fundne *formsten, et sandsynligvis vandret liggende rundled (fig. IIj), kunne finde en passende anbringelse i en profilsokkel.²⁶ Den ringe tykkelse af korets vestmur, ca. 85 cm mod ca. 115 cm i de øvrige mure, viser, at en forlængelse mod vest var forudset allerede ved byggeriets begyndelse.²⁷

Koret var fra opførelsen udstyret med *støttepiller*. I sydøst, ved overgangen til apsis, regi-

streredes rester af en pille, der var ca. 100 cm bred, mens længden ikke konstateredes. På modsvarende plads i nordøst kunne tilsyneladende udskilles fundamentet til østsiden af en tilsvarende pille, der i givet fald sprang omkring 90 cm frem i forhold til murflugten.²⁸ I nordvest var der ikke rester af en pille, idet murværk og fundament her var fjernet ved nedgravning af en rørledning,²⁹ men murkærnen sprang så langt frem mod nord i forhold til den bevarede murflugt længere mod øst, at der også her må have været en murpille.³⁰ Begge har muligvis været udstyret med fortandinger på nordsiden til opfangelse af en projekteret østfløj (jfr. ndf.).

Levn af *døre og vinduer* fremkom kun i ringe omfang. Længst mod øst i korets nordmur afdækkedes rester af en dør, der må opfattes som adgangen til et samtidigt planlagt sakristi (jfr. ndf.). Det stærkt forhuggede murværk antydede en åbning, der havde haft anslagsfåse nær søndre murflugt. I nordsiden havde den vestre vange smig, mens den østre formentlig var retvinklet.³¹ Tærsklen var belagt dels med kvadratiske fliser, dels med munkesten på fladen.³²

Nogle formsten kan med stor sandsynlighed henføres til vinduerne i apsis og kor. En riffelhugget *smigsten (fig. lig) kan have tilhørt en smiget vinduesåbning,³³ og en ligeledes riflet, stor *trekvartrundstav (fig. IIi) finder en naturlig plads i en vinkelfals mellem smig og indre eller ydre murplan. En baselignende *formsten må have udgjort den omtalte rundstavs nedre afslutning.³⁴

Det fremgår klart, at i det mindste apsis har haft *hvælv*. Den har tilsyneladende været adskilt fra koret af en bred og dyb tribunbue, der samtidig har tjent som gjordbue for hvælv i den ene eller i begge de nævnte bygningsdele. Der var ikke bevaret murrester af buens piller, men i nord registreredes et fundamentsfremspring, der må have båret en ca. 100 cm bred, men kun lidt fremspringende pille. Hvælvet i apsis var fem- eller snarest seksdelt med de fire østre ribber båret af halvtensbrede hvælvpiller.³⁵ Heraf var bevaret det nedre retkantede skifte af to;³⁶ højere oppe har pillerne formentlig været udformet som rund- eller profilstave. En spinkel *rundstav

Fig. 6. Klosterkirketomten under udgravning, set fra vest. I forgrunden skibets nordmur, sml. i øvrigt fig. 1. Erik Skov fot. 1961. - *Site of monastery church during excavation, seen from the west. In the foreground, the nave's north wall, cf. fig. 1.*

(fig. 11h) kan have kantet hvælvkappernes ud-spring fra vægplanet. Af de ved undersøgelsen fundne *ribbeprofilsten (fig. 11c) er en bred, trekløverformet sten fremkommet i kirken, mål: 27x18x8 cm.³⁷ Antydningen af støttepille ved korets nordvesthjørne sandsynliggør, at også dette bygningsafsnit har været overdækket af hvælv, omend egentlige rester heraf ikke registreredes.

I korets indre sås ikke spor af hvælvpiller i det bevarede nordvesthjørne eller i de mere frag-

mentarisk overleverede østhjørner. Heller ikke midt på nordmuren konstateredes spor af en pille til gjordbue eller hvælv.³⁸ Korrummet har sandsynligvis været overdækket af to rektangulære, konsolbårne hvælvfag,³⁹ men også et enkelt stort, kvadratisk fire- eller seksdelt hvælvfag kan tænkes. Den manglende hvælvpille midt på nord væggen kan forklares af de her opstillede korstole (s.d.), og sydsiden må da have været udformet på tilsvarende vis.

Arkitektur og datering. Apsis og kor har en række iøjnefaldende ligheder med de tilsvarende bygningsdele i gråbrødre-klostret i Viborg, omend der også ses markante forskelle. Fællestræk er den med koret jævnbrede apsis og dens hvælv med spinkle piller, der i Viborg var udformet som trekvartsøjlestave med trapezkapitæler. Antydning er også, at vinduerne i Kalundborg kan have været udformet med smige og indfældede trekvartsøjler, som det var tilfældet i Viborg. Kalundborg-apsiden mangler de fra Viborg kendte støttepiller, og om koret i sidstnævnte vides med sikkerhed, at det var delt i to rektangulære hvælvfag.⁴⁰

De ældste dele af de to kirker må være omtrent jævnaldrende. En nøjere datering af Kalundborg-kirken er vanskelig, men planudformningen sammenholdt med de kendte enkeltheder: riffelhugne sten, smigede vinduer?, trekvartrundstave mm., sandsynliggør en datering til 1200'ernes anden fjerdedel, hvilket også harmonerer med klostrets formodede grundlæggelsestidspunkt i slutningen af 1230'erne. Kirkeindvielsen 1279 forekommer vel sen til ibrugtagningen af kor og apsis alene, men gælder snarere den fuldførte kirke efter skibets tilføjelse.

Skibet kan, som netop berørt, være føjet til kirkens østafsnit kort efter dettes fuldførelse. Ved undersøgelsen 1961 afdækkedes udelukkende den østligste del af nordmuren; 1948 registreredes korte strækninger af henholdsvis nordmuren og vestgavlen. Det bemærkes straks, at skibet var bredere end koret - hvilket næppe var oprindeligt planlagt - idet skibets udvendige, nordre murflugt sprang godt 50 cm frem for korets.⁴¹ Af det udgravede fremgik, at skibet har haft en udvendig bredde af ca. 9,5 m og en længde af ca. 19,5 m.⁴²

Murværket rejste sig over ca. 1,5 m brede fundamenter, lagt af mindst fire skifter store kampesten. I den østlige del af nordmuren var kun mindre partier af inderfacaden bevaret, mens der i den 1948 undersøgte vestre ende endnu stod indtil seks skifter munkesten i munkskifte.

Østligst i nordmuren registreredes de stærkt forstyrrede rester af en *dør*, der gav adgang til en

senere anlagt korsgang langs skibets nordside. Tærsklen af munkesten på fladen samt enkelte kvadratiske fliser var hovedsagelig kun bevaret i form af aftryk i mørtlen, mens der ikke konstateredes sikre rester af døråbningens vanger. Lysningsbredden må have været ca. 90 cm.

To *formsten (fig. 11b) fundet i tilknytning til skibets nordmur, er fra et *sprossedelt vindue*, der kan have siddet i denne.⁴³ Stenene stammer fra henholdsvis karm og post i en lysåbning med pudset og hvidtet smig både uden for og inden for glasfalsen.

Klosterfløjene sluttede sig (jfr. fig. 7) til kirkens nordside.⁴⁴ Byggeriets rækkefølge lader sig kun delvis udrede; klare fremtræder forholdene i anlæggets nordvesthjørne. Ældst var sandsynligvis østfløjen i dens oprindelige skikkelse, ligesom den vestlige del af nordfløjen formentlig var af relativ høj ælde. En udbygning af klosterkomplekset mod vest indledtes med en forlængelse af den smalle nordfløj, hvorefter en vestfløj opførtes mod stående fortandinger i forlængelsens sydmur. Næste trin i udviklingen var tilsyneladende en udvidelse af nordfløjen ved øgning i bredden mod syd.⁴⁵ Klostergården var til alle fire sider omgivet af korsgange, der tilkom successivt; ældst var rimeligvis den søndre langs kirken, og en korsgang langs den ældre østfløj var forudset samtidig. Nordre korsgang var yngre end såvel nordfløjens udvidelser som opførelsen af vestfløjen; senest tilføjedes den vestre klostergang.⁴⁶ Klosteranlæggets sidste store ændring inden reformationen bestod i en flytning af østfløjen og den tilhørende korsgang ca. 5 m mod øst.

Den ældste *østfløj* var sandsynligvis planlagt samtidig med korets opførelse. Dens bredde var bestemt af korets længde, således at øst- og vestmuren skulle placeres i forlængelse af nordre kormurs støttepiller ved de respektive hjørner.⁴⁷

I forbindelse med den arkæologiske udgravning 1961 fremkom kun få rester af denne fløj, der allerede i middelalderen var erstattet af en længere mod øst liggende østfløj. En kort stump murværk i tilknytning til korets nordøstre pille var et levn af fløjens østmur, og et pillelignende murparti indkapslet i søndre klostergang må have indgået i dens vestmur. Det ses ikke klart af undersøgelsen 1961 om fløjen fuldførtes, idet der ikke afdækkedes yderligere rester af fundamenter eller murværk herfra.

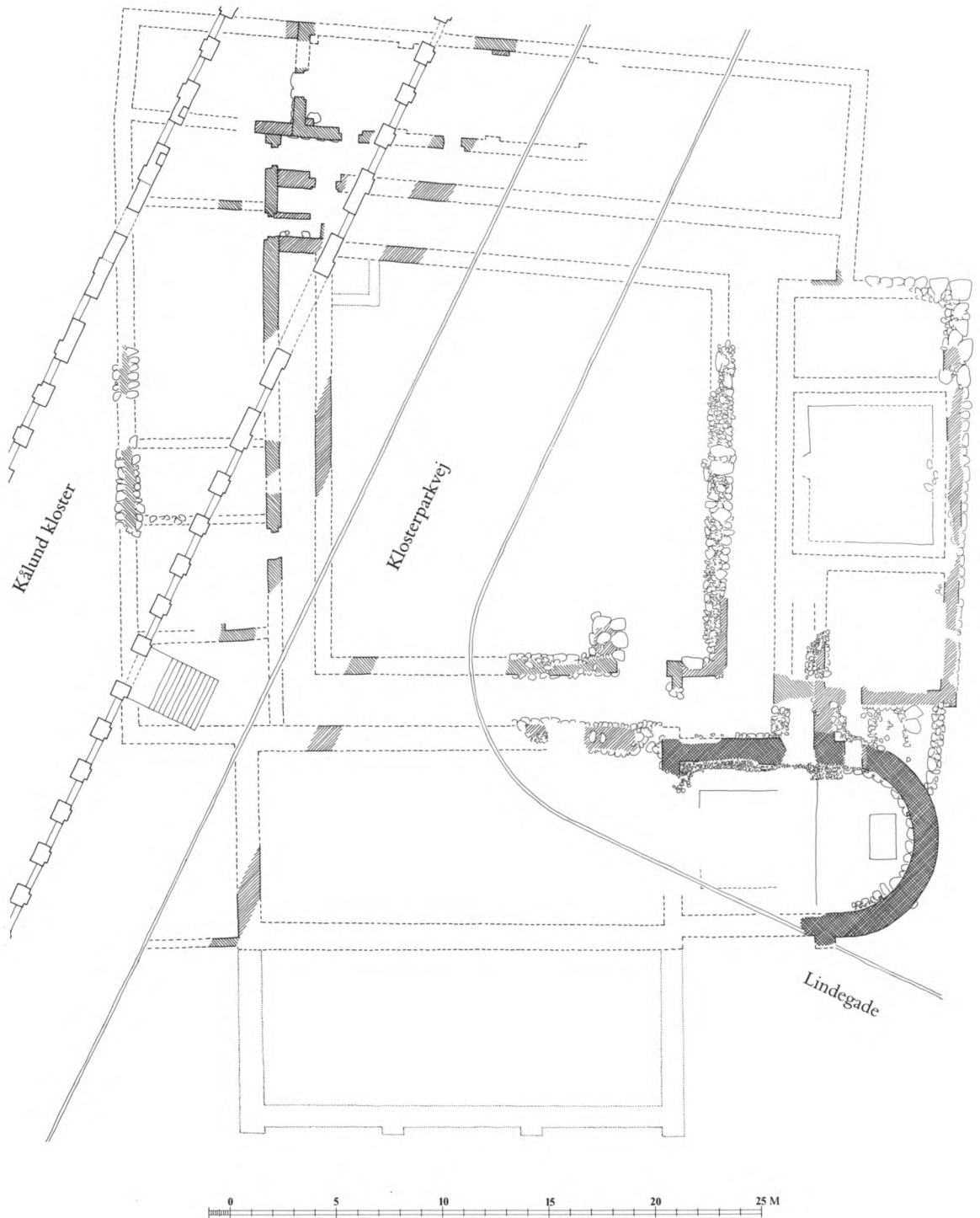

Fig. 7. Grundplan af klostret med rekonstruktion af manglende bygningsdele. 1:300. Målt af Stadsbygmesteren i Kalundborg 1948, Mogens Brahde 1961, K. Toftvad 1964 og Morten Aaman Sørensen 1975, tegnet af Mogens Vedsø 1995 delvis på grundlag af sammentegning ved MN 1989. - *Ground-plan of the monastery with the missing parts reconstructed.*

Klostrets ældste *sakristi* må uden tvivl lokaliseres til det sydligste rum i den oprindelige østfløj.⁴⁸ Rummet har optaget fløjens fulde bredde, ca. 6,25 m indvendig, og en bevaret stump mur i nord længst mod vest antyder en udstrækning i nord-syd på 2,75 m. Adgang til rummet gav den i forbindelse med koret omtalte døråbning længst mod øst i dettes nordmur.

Undersøgelserne blotlagde ikke rester af natrappen, der forbandt koret med munkenes sovesal i østfløjens 2. stokværk, sml. ndf. Den oprindelige trappes placering må formentlig søges ved nordmurens midterste eller snarere vestlige del, idet den ellers ville blokere for adgangen til sakristiet.

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. Et *søndre sideskib?* er ikke påvist arkæologisk,⁴⁹ men det aktuelle område - under Lindegades vestligste del - er kun sporadisk undersøgt. Gadens tidligere forløb med et markant sving mod syd

Fig. 8. Søndre del af apsis samt korets sydøstre støttepille, set fra vest (s. 3330). Erik Skov fot. 1961. - *South part of the apse, and the chancel's south-east pier, seen from the west.*

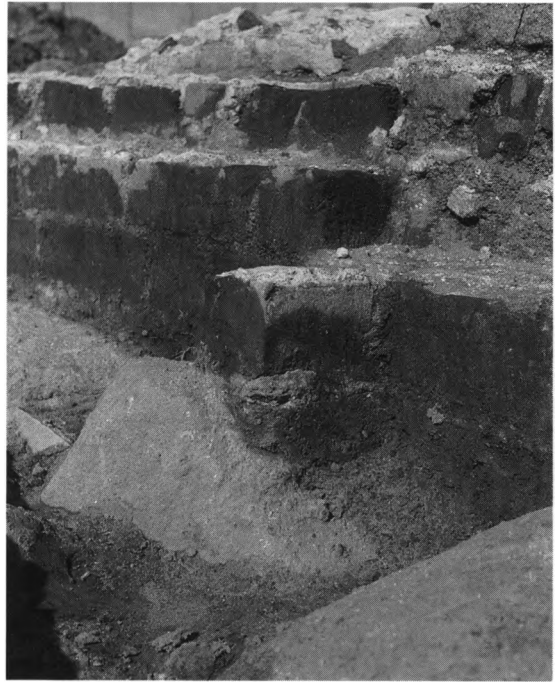

Fig. 9. Detalje af apsidsens inderside med plint fra hvælpille nordøst for alterbordet (s. 3330). Erik Skov fot. 1961. - *Detail of the inner face of the apse wall with plinth of vault pier north-east of the altar.*

umiddelbart øst for klosterområdet kan trods nærheden til slottet og slotsgraven, skyldes et sideskib på det nævnte sted. Herved finder en øst-vestgående murstrækning, der 1948 afdækkedes vest for skibets angivelige vestgavl, en naturlig forklaring som hegnsmur (jfr. fig. 7).

En *ombygning af østfløjen* fandt sted ved middelalderens slutning. Den oprindelige fløj med tilhørende korsgang sløjfedes og en ny opførtes ca. 5 m længere mod øst. Den nye bygning havde, formentlig på grund af sin placering op til apsis, selvstændig gavl mod syd.³⁰

Samtidig må *sakristiet* være flyttet til sydenden af den nye bygning, mens de vestligste to tredjedele af det oprindelige sakristi blev inddraget i korsgangen. Dets udstrækning kan ikke direkte aflæses af de bevarede rester,³¹ men de få levn af fundamenter til skillevægge antyder et rum på ca. 5,5x5,5 m. Sakristiet har været overhælvvet, og en på stedet fundet **ribbesten* kan formentlig henføres hertil (fig. 11e).⁵² Adgangen besværlig-

gjordes af fløjens forskydning mod øst. Den oprindelige dør østligt i korets nordvæg fandt formentlig anden anvendelse (jfr. ndf.), mens indgangen til sakristiet blev forlagt til apsis. Umiddelbart øst for dennes sammenbygning med koret registreredes spor af en sandsynligvis sekundært gennembrudt døråbning. I slippen mellem apsis og østfløjens sydgavl afdækkedes fundamentrester, der formentlig har båret en lille, halvtagsdækket? mellembygning, hvorfra der videre var adgang til sakristiet nær dets sydvesthjørne.

Fra denne fase i kirkens udvikling er der tilsyneladende heller ikke registreret spor i koret af en *trappe?* til østfløjens overetage, men den kan muligvis lokaliseres umiddelbart nord for den oprindelige sakristidør. De få bevarede fundamentrester antyder et mindre rum mellem sakristiet i øst og korsgangens sydøsthjørne, hvor et lige trappeløb stigende fra syd mod nord kunne finde naturlig plads.⁵³

Gulue. Ved udgravningen 1961 afdækkedes et større stykke intakt gulv i korets nordøstre del. Der var bevaret otte *munkesten, størrelse ca. 27x19x10 cm og 106 kvadratiske, uglaserede *teglfliser, der fordelte sig på fem forskellige typer: A) Af rødbrændt, til tider flammert, ler, 24x24x6,5 cm. B) Af rødbrændt eller flammert ler, 18x18x4 cm. C) Af rødbrændt ler, enkelte lidt flammede, 14x14x3-4,5 cm. D) Af rødbrændt ler, enkelte let gullige, 13x13x3,5 cm. E) Som foregående, men rent gule.⁵⁴ Yderligere opsamledes en række *gulvfliser spredt i korgulvet eller i nedbrydningsfylden, alle glatte, kvadratiske eller, i nogle få tilfælde, trekantede fliser, enkelte med spor af glasur.⁵⁵

Tagbeklædning. I forbindelse med undersøgelsen 1961 fremkom en række fragmenter af *tagtegl. I korsgangen fandtes to levn af tagpander, formentlig oprindelig ca. 18 cm brede og ca. 2 cm tykke. Den ene havde bevaret nakke. Spredt i klostertomten afdækkedes adskillige stumper af typen munke og nonner. I en, muligvis sekundært ændret, skillemur i den yngre østfløj mellem de to rum, der formentlig kan identificeres som kapitelsal og sakristi, fandtes indmuret et fragment af en vingetagsten.⁵⁶

Fig. 10. Gulv i korets nordside, set fra nordvest (s. 3335). I forgrunden rest af rulskifte fra †korstole (s. 3335), i baggrunden gravsten nr. 1 (s. 3337). Erik Skov fot. 1961. - *Floor level in the north side of the chancel, seen from the north-west. In the foreground, fragment of brick-on-edge course from †choir stalls; in the background, tombstone no. 1.*

INVENTAR

Rester af *inventar* fra klosterkirken kendes kun i meget begrænset omfang. Østligt i apsis var bevaret de to nederste skifter af *alterbordet* (fig. 1) fra kirkens højalter. Det ca. 2,05x1,25 m store bord var opmuret af teglsten udelukkende i løberskifter omkring en kerne i fuld mur og på et spinkelt fundament af små kampesten.

Usædvanlige er de afdækkede spor af *korstole*. 1,2 m syd for korets nordvæg var gulvfladen begrænset af et øst-vestløbende skifte af munkesten i omtrent regelmæssigt munkeskifte, og umiddelbart syd herfor registreredes en én sten bred mørtelbræmme med aftryk efter et fjernet rulskifte, der havde hævet sig over gulvfladen. Denne lå i øvrigt stort set i samme niveau nord og syd for sporet. Rulskiftet har sandsynligvis tjent til at bære en fodrem under forkanten af en række korstole. Sporet afsluttedes i øst ret ud

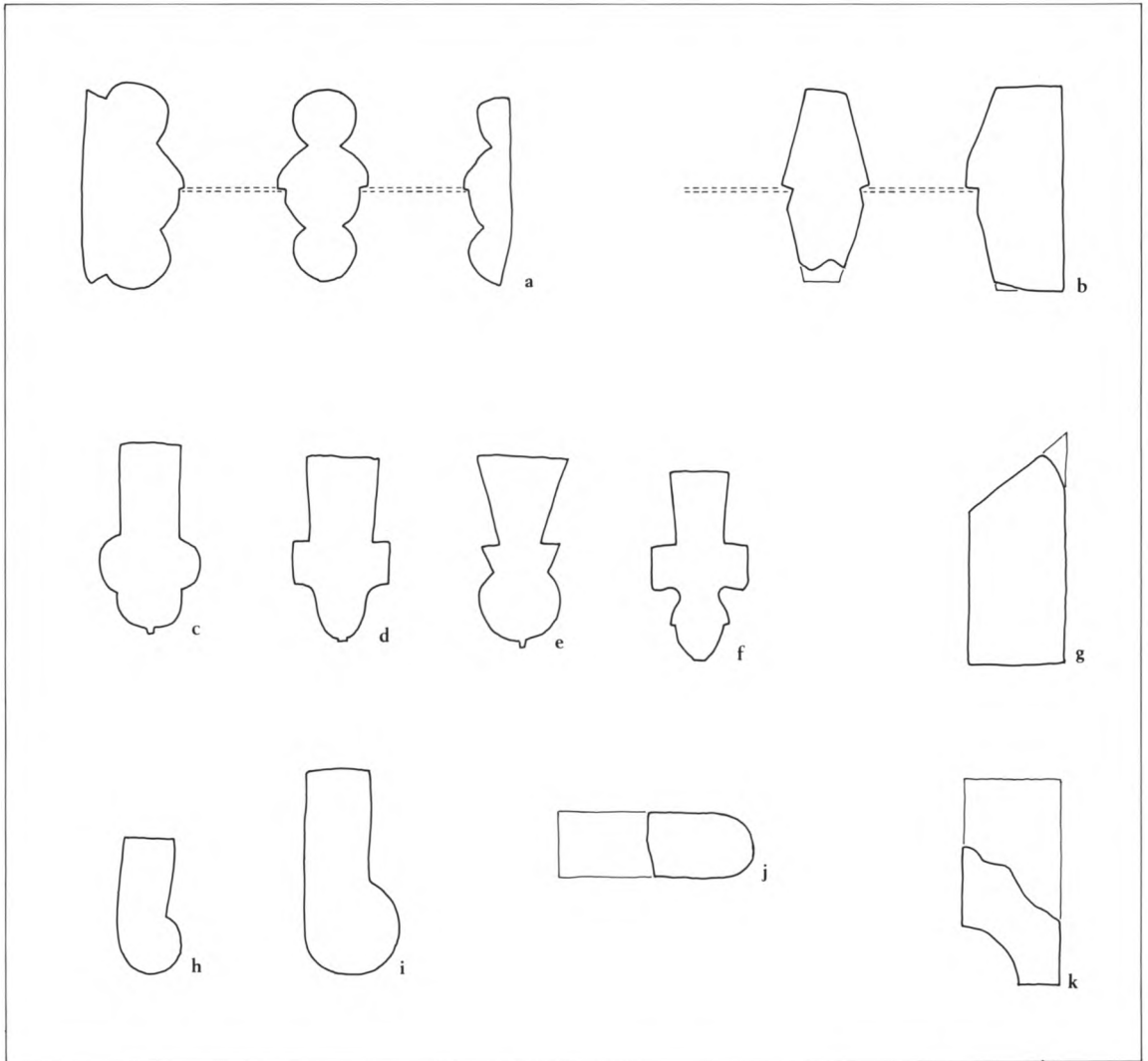

Fig. 11 a-k. Formsten fra kirken og klosteret, a. Karmsten og post fra stavværksvindue i østre korsgang, b. Karmsten og post fra stavværksvindue i skibets nordside? (s. 3332). c. Hvælvrække fra kirken (s. 3331) og klosterets østfløj, d. Hvælvrække fra klosterets østfløj, e. Hvælvrække fra sakristiet (s. 3334). f. Hvælvrække fra klosterets østfløj, g. Karmsten fra vindue eller dør (s. 3330). h. Vulst fra klosterets hvælv (s. 3331). i. Trekvartrundstav fra vindue? (s. 3330). j. Rundstav fra sokkel? (s. 3330). k. Sten med hulkel. 1:10. Målt af Mogens Brahde 1961 og tegnet af Mogens Vedsø 1995. - *Moulded bricks from church and monastery. a. Moulded bricks from window casing and vertical bar of tracery window in the east cloister. b. Moulded bricks from window casing and vertical bar of tracery window in north side of the church? c. Vaulting rib from the church. d. Vaulting rib from the east wing of the monastery. e. Vaulting rib from the sacristy. f. Vaulting rib from the east wing of the monastery. g. Moulded brick from window casing or door. h. Brick with three-quarter round moulding from vaults in the monastery. i. Brick with three-quarter round moulding from window? j. Moulded brick from plinth? k. Brick with hollow moulding.*

for vestre vange i den oprindelige sakristidør, og i vest syntes det at dreje mod syd i en afstand af ca. 85 cm fra korets vestafslutning. Der konstateredes ikke tilsvarende rester i syd, men den her

bevarede gulvstump levnedes plads til en fodmur af samme konstruktion og placering. Det er ikke muligt at datere sporet - og dermed korstolene - nærmere.

GRAVMINDER

Af de mange gravmindesmærker, der uden tvivl har været i kirken og klostret, var ved undersøgelsen 1961 kun én gravsten samt muligvis en gravmarkering med gulvfliser bevaret.

*1) 1300'rne (fig. 10). Trapezformet kalksten, lys grå med ortoceratit, 172x83-64x18-20 cm. Oversiden glat uden spor af indskrift eller udsmykning. Sidernes øverste del lodret over en indadvungen hulkel; undersiden kun groft til-dannet. Stenen lå uden tvivl på eller nær sin oprindelige plads over grav nr. 2 i korets midtakse umiddelbart vest for trinnet mod apsis.⁵⁷ I Kalundborg og Omegns Museum, inv. nr. 9566.

*2) I sydøsthjørnet af koret indgik i gulvbelægningen et mindre parti af trekantede og diagonalt anbragte, kvadratiske gulvfliser (jfr. gulve), der kan have udgjort markering af en begravelse (fig. 4).

BEGRAVELSER

Både i og uden for kirken er konstateret talrige begravelser, bl.a. 1914 og ved de s. 3328 nævnte undersøgelser, men hovedparten synes dog kun summarisk undersøgt.

1) 1200'rne (fig. 12). Muret, trapezformet grav af munkesten med særskilt hovedrum og dække af tagstillede tegl. Udvendig 172x60-43 cm, indvendig ca. 148x36-19 cm.⁵⁸ Afdækket 1961, nord for døren i østenden af korets nordmur. På begravelsestidspunktet lå her kirkens oprindelige sakristi (jfr. s. 3334), og graven synes anlagt i dettes øst-vestakse nær østenden. Ved østfløjens flytning mod øst overlejreredes gravens vestende af fundamentet til den nye fløjs vestmur - skille-muren mod østre korsgang, hvorved overdækningen beskadigedes. Liget var tilsyneladende ved nedlæggelsen indsyet eller svøbt i et læderhylster.⁵⁹

2) 1300'rne. Kistegrav, sml. gravmindesmærke nr. 1. Den rektangulære kiste, der kun var bevaret i form af træspor i gravfylden og rester af søm fra hjørnesamlingerne, målte ca. 200x50 cm.

3) 1450-1532. Kistegrav, afdækket 1961, i korets midtakse umiddelbart foran hovedaltret. Af

Fig. 12. Muret grav nr. 1, 1200'rne, nord for koret, set fra øst (s. 3337). Erik Skov fot. 1961. - *Brick cist no. 1, 13th century, north of the chancel, seen from the east.*

den rektangulære kiste var kun bevaret formuldede rester (fig. 13). Ved ligets højre side var nedlagt et **tohåndssværd*, der må dateres til sidste halvdel af 1400'rne og ved afdækningen tilsyneladende stadig var indesluttet i en skede af træ? Sværdets samlede længde er ca. 140 cm, hvoraf klingens alene udgør 99 cm (fig. 14). Skæftet er trækledt med fem omløbende bånd af messingtråd og den nu afbrudte sværknap er pæreformet og facetteret. Den 23 cm lange, let krummede parerstang har rektangulært tværsnit. Klingens fladt, rhombeformet tværsnit med ca. 18 cm langt klingebryst.⁶⁰ Nu i NM2, inv. nr. D 1575/1961.

4) 1450-1532. Ved kloakarbejde i Klosterparkvej blev 1948 i klostergårdens sydvestre hjørne, umiddelbart uden for søndre korsgang, påtruffet et **tohåndssværd*, der uden tvivl har været nedlagt i en grav.⁶¹ Sværdets samlede længde er ca. 145 cm, hvoraf klingens udgør ca. 100 cm. Skæftet har rester af muligvis læderovertrukket træbeklædning med omløbende jernbånd. Knappen er pæreformet og facetteret. Parerstan-

Fig. 13. Grav nr. 3, 1450-1532, i korets midtakse, set fra øst (s. 3337). Ved ligets højre side et tohånds-sværd. Erik Skov fot. 1961. - *Grave no. 3, 1450-1532, on the chancel's centre axis, seen from the east. By the right side of the deceased is a *two-handed sword.*

gen er stærkt korroderet ved enderne. Klingen har rhombeformet tværsnit og klingebryst; på sidstnævnte et uidentificeret stempel.⁶⁰ Datering som sværdet i grav nr. 3. Nu i Kalundborg og Omegns Museum, inv. nr. 6605. Gravens placering er bemærkelsesværdig, idet begravelser med gravsværd hyppigst træffes på fremtrædende pladser inde i kirkerne.⁶²

5) 1400'rne?. Ved forundersøgelsen 1960 af-dækkedes på den tidligere kirkegård syd for kirken en begravelse indeholdende en *rosenkrans, der var nedlagt ved ligets venstre overarm. Bevaret er 32 perler, mens et par stykker gik tabt ved optagelsen. En perle er cirkulær og af et

benlignende materiale; tv. 1,1 cm og tykkelse 0,5 cm. De resterende er af rødbrunt, ugenomsommeligt glas og fremstillet ved at sno en glas-tråd flere gange om en tynd dorn; tv. 0,6 cm. Nu i Kalundborg og Omegns Museum, inv. nr. 9090.

6) Udateret. En jordbegravelse i østfløjens sydlige del nord for den s. 3335 omtalte øst-vestgående murstump eller pille (jfr. fig. 4) lader sig vanskeligt indpasse tidsmæssigt i forhold til klosterfløjen, men den tilhører sandsynligvis en tid før fløjens flytning mod øst. Begravelsen har dermed fundet sted enten før opførelsen af den ældre østfløj eller i et rum beliggende umiddelbart nord for det oprindelige sakristi i denne fløj.

7-8) Udaterede. I apsis udgravedes ud over nr. 2 og 3 yderligere to begravelser nord for sidstnævnte. Den sydligste var en barnegrav med rester af trækiste, 105x30 cm, samlet med søm i hjørnerne, den nordligste en jordbegravelse, der indeholdt liget af en voksen person.

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Kalundborg gråbrødrekloster 1. nov. 1516. C 6, Adkomster. Danmark 9. april 1518.

NM2. Hugo Matthiessen 1914 (grave). - Historisk indledning ved Aage Andersen, bygningsbeskrivelse og gravminder ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet 1995.

Tegninger. NM2. Tryk af plan af kloakgravning øst for Kålund kloster udarbejdet ved stadsbygmesteren i Kalundborg 1948. - Oversigtsplan ved Mogens Brahde 1961. - Udgravningsplan ved Mogens Brahde 1961. - Opmålinger af formsten ved Mogens Brahde 1961. - Opmåling af gravsten ved Mogens Brahde 1961. - Tryk af plan af kloakgravning øst for Kålund kloster ved K. Toftvad 1964. - Udgravninger under Kålund kloster ved Morten Aaman Sørensen 1975. - Oversigtsplan sammentegnet ved Marianne Nielsen 1989. - Plan og rekonstruktioner ved M. Vedsø 1995.

Litteratur. Erik Skov: Tiggernes slot, i Skalk 1961, nr. 3, s. 13-15 og 18. Jørgen Nybo Rasmussen: Franciskanerklosteret, i Tore Nyberg og Thomas Riis, red.: Kalundborgs Historie, bd. 4, 1992, s. 99-124.

¹ M. Cl. Gertz, udg.: *Scriptores Minores Historiae Danicae II*, 1918-20, s. 294-96; SRD. I, 287, V, 512; DK. Kbh. By, bd. 6, s. 20; DK. Kbh. Amt, s. 149 og DK. Præstø, s. 162.

² *Scriptores Minores*, jfr. note 1, s. 294; SRD. II, 265, VI, 572; Ellen Jørgensen, udg.: *Annales Danici Medii Ævi*, 1920, s. 209.

³ *Scriptores Minores*, jfr. note 1, s. 308; SRD. VI, 572; Johs. Lindbæk: *De danske Franciskanerklostre*, 1914, s. 264 note 21.

⁴ *DiplDan.* 3. rk. VI, nr. 120.

⁵ *ActaPont.* VI, 183 nr. 3577.

⁶ *DiplDan.* 2. rk. I, nr. 332, II, nr. 122-23, IV, nr. 3 og 67, VI, nr. 91; Kr. Erslev, udg.: *Testamenter fra Danmarks Middelalder*, 1901, nr. 72; William Christensen, udg.: *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, 1904, s. 203; *KirkehistSaml.* 3. rk. I, 553-54; *Repert.* nr. 12971; *DaMag.* VI, 186-88.

⁷ *Repert.* nr. 5041; RA. Kalundborg gråbrødrekloster 1. nov. 1516.

⁸ *Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv* IV, 1866-70, s. 428-29; *ActaPont.* IV, 481 nr. 3178.

⁹ *Scriptores Minores*, jfr. note 1, s. 319; *ActaPont.* VI, 235 nr. 4689.

¹⁰ RA. C 6, Adkomster. Danmark 9. april 1518; *De ældste danske Archivregistraturer*, udg.: *Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog* IV, 1885, s. 237 XV 7.

¹¹ *Scriptores Minores*, jfr. note 1, s. 365-66; i oversættelse: *Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*, oversat af Henning Heilensen, 1967, s. 72-73.

¹² Jørgen Nybo Rasmussen, s. 118-19.

¹³ *Kalundborgs historie*, Tore Nyberg og Thomas Riis, red., bd. 3, Kalundborg 1983, s. 252-53.

¹⁴ Johs Lindbæk, jfr. note 3, s. 174; Jørgen Nybo Rasmussen, s. 99-124.

¹⁵ RA. Kalundborg gråbrødrekloster 1. nov. 1516.

¹⁶ *Repert.* nr. 1193-94, 5892; Erik Reitzel-Nielsen, udg.: *Danske Domme 1375-1662*, VIII, 1987, s. 455 nr. 926; Aage Andersen, udg.: *Den danske Rigslovgivning 1397-1513*, 1989, s. 126 nr. 28.

¹⁷ Henry Petersen, udg.: *Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen*, 1886, nr. 470.

¹⁸ Henry Petersen, jfr. note 17, nr. 471.

¹⁹ NM6. *Fundprot.* nr. 2724.

²⁰ Kalundborg og Omegns Museum, inv. nr. 9025f.

²¹ Afstanden fra korets sydmur til nordre ringmur var efter Valdemar Atterdags udvidelse af slottet blot ca. 90 m; ydermere var omtrent halvdelen af området optaget af slottets nordre voldgrav.

²² Murstrækningen hidrører sandsynligvis fra de 1949 nedrevne avislænger til Kålund kloster (jfr. ndf.).

²³ Ved undersøgelsen 1961 fremgravedes hele apsis og korets nordmur (jfr. fig. 4).

²⁴ Apsiden er ganske let styttet, idet dens centrum ligger ca. 20 cm øst for korets østafslutning (angivet ved østsiden af sydøsthjørnets støttepille).

²⁵ Sydturen løb ud under Lindegade og undersøgtes ikke.

Fig. 14. ^Tohåndssværd, 1450-1532. Fra grav 3 i koret (s. 3337). Henrik Wichmann fot. 1995. - *Two-handed sword, 1450-1532. From grave no. 3 in the chancel.

²⁶ Note 20, inv. nr. 9778-79

²⁷ Der blev ikke fundet rester af en egentlig gavlmur på dette sted; den afdækkede murrest i nord var snarest en fremspringende pille, der sammen med en tilsvarende i syd markerede rummets afslutning mod vest.

²⁸ Under forudsætning af, at fundamentet til alle sider havde omtrent lige stort fremspring i forhold til murene.

²⁹ Jfr. note 41.

³⁰ Eller eventuelt blot en lisen, idet fremspringets størrelse ikke kendes.

³¹ Forskellen kan være betinget af østvangens nærhed til østfløjens østmur, men kan også skyldes det almindeligt kendte træk, at den vange, hvori dørløjen er ophængt, er smiget af hensyn til fløjens opslag.

Smigen synes på et senere tidspunkt udmuret, formentlig i forbindelse med ændrede planer for østfløjens placering.

³² Belægningen lå påfaldende skævt i forhold til murflugterne og syntes at respektere den i forrige note nævnte udmuring af dørens vestre smig. Den var derfor sandsynligvis samtidig med denne.

³³ Fundet i to eksemplarer; note 20, inv. nr. 9663-64. Smigvinklen, ca. 125°, muliggør dog også en placering i vestsmigen på den førnævnte dør i koret.

³⁴ Note 20, inv. nr. 9775-77 og 9662.

³⁵ Da apsidsens centrum var beliggende noget øst for den formodede placering af tribunbuen, har også hvælvet sandsynligvis haft toppunkt øst for denne. Heraf følger, at der ud over de nævnte fire ribber, har været yderligere to udspringende fra hjørnerne ved den omtalte bue.

³⁶ Hhv. 2. og 4. talt fra nord.

³⁷ Note 20, inv. nr. 9684-94 og 9784.

³⁸ Manglen af en pille midt på nordmurens yderside kan forklares ved det her planlagte sakristi.

³⁹ Eventuelt kombineret med dværgsøjler.

⁴⁰ N. L. Høyens (delvis rekonstruerede?) planskitse af Viborg-klostrets kor og apsis (gengivet i Vilh. Lorenzen: *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*, 1914, s. 38 afb. 22) viser disse som kraftige lise-ner, mens de på en opmåling fra 1760'erne (gengivet i Hans Krongaard Kristensen: *Middelalderbyen Viborg, Viby* 1987, s. 59 fig. 46) fremtræder som egentlige (sekundære?) støttepiller.

⁴¹ Fremspringet på støttepillen ved korets nordvesthjørne kendes ikke, idet området var stærkt forstyrret af en spildevandsledning, der skar skråt hen over sammenstødet mellem kor og skib, men det kan ikke udelukkes, at denne pillens fremspring har været bestemmende for placeringen af skibets nordmur.

⁴² Heri medregnet tykkelsen af korets vestafslutning, der tillige udgjorde skibets østhjørner. Breddemålet forudsætter, at skibet var symmetrisk opbygget omkring en akse fælles med korets midtakse.

⁴³ Note 20, inv. nr. 9665-66.

⁴⁴ En nøjere gennemgang af klosterfløjene falder uden for rammerne af Danmarks Kirker. De behandles i det følgende kun i den udstrækning, de er knyttet direkte til kirkens funktion, eller hvor det har betydning for forståelsen af kirkens og klostrets generelle udvikling.

⁴⁵ Sydturen i den udvidede nordfløj har strakt sig helt frem til østfløjen, mens den i sin ældre skikkelse

kan have været af betydelig mere begrænset udstrækning.

⁴⁶ Der har tilsyneladende ikke (jfr. fig. 7) været direkte forbindelse mellem nordre og vestre korsgang. Der må derfor i hjørnet mellem disse have været indskudt en lille forbindelsesbygning.

⁴⁷ Pillerne kan have været udstyret med fortandinger på nordsiden med henblik på fløjens tilføjelse.

⁴⁸ I fald fløjen aldrig fuldførtes, må den del, der skulle rumme sakristiet, have stået som en tilbygning til korets nordside.

⁴⁹ Hovedparten af landets kendte tiggermunkekirker udstyredes i middelalderens løb med sideskibe på den bort fra klostret vendende side.

⁵⁰ En rest af den ældste fløj må derfor have været bevaret som forbindelsesbygning mellem koret og østfløjen.

⁵¹ Alle skillevægge, også mellem selve fløjen og dens korsgang, er senere fjernet - formentlig efter reformationen, da klostrets bygninger fandt anvendelse i slottets ladegård.

⁵² Note 20, inv. nr. 9667-68.

⁵³ En 1,9 m lang øst-vestgående murstump 1,75 m nord for den nævnte døråbning havde regulær facade-mur i vestenden, der formentlig angav flugten af østvæggen i østre korsgang (jfr. fig. 4 og 7). Dens nord- og sydside havde uregelmæssigheder, der lettest tolkes som vederlag til buer. Disse kan, i bekræftende fald, have tjent til bæring af et trappeløb.

⁵⁴ Note 20, inv. nr. 9567.

⁵⁵ Note 20, inv. nr. 9568-9576.

⁵⁶ Note 20, henholdsvis inv. nr. 9727-28, 9729-43 og 9793.

⁵⁷ Stenen lå lidt skævt på korets akse og forskudt let mod nord i forhold til graven (sml. fig. 4).

⁵⁸ På udgravningsplanen er kun gravens ydre konturer indtegnede.

⁵⁹ Erik Skov, s. 18, sml. Valdemar I.s grav i Ringsted, DK. Sorø s. 164.

⁶⁰ Lis Nyemark: Et nyfundet gravsværd fra Øm kloster med et katalog over middelalderlige gravsværd fra det nuværende Danmark, i hikuin 6, Højbjerg 1980, s. 127 og 131.

⁶¹ Fundet opgives i protokollen, Kalundborg og Omegns Museum, at være gjort dybt under et fundament, men af plan udarbejdet 18/6 1948 af stadsbygmesteren i Kalundborg fremgår entydigt, at fundstedet lå ca. 1,5 m nord for korsgangen.

⁶² Lis Nyemark, jfr. note 60, s. 128, sml. dog note 61.